

demografski aspekti zaposlenosti u hrvatskoj

predrag bejaković

zavod za zapošljavanje
zagreb,
hrvatska – jugoslavija

Na proces zapošljavanja utječu mnogi ekonomski i socijalni činioci, pri čemu je utjecaj demografskih činilaca posređan jer djeluje prvenstveno preko formiranja radne snage, tj. na strani ponude, dok na potražnju utječe samo preko udaljene povratne sprege (Macura, 1976 : 801). Tako ga je vrlo teško izolirati, odnosno gotovo je nemoguće kvantificirati njegov udio u sudjelovanju u ostalim činiocima. Ujedno, same demografske promjene uvjetovane su mnogim društvenim i ekonomskim procesima pa je u njima otežano razlikovati ono »čisto« demografsko od onoga što je posljedica ekonomskoga i društvenog razvoja.

Demografski činioci u Jugoslaviji bez sumnje su značajni, ali je utjecaj drugih elemenata na porast zaposlenosti i nezaposlenosti snažniji od samih demografskih činilaca. Danas, na primjer, unatoč manjeg porasta stanovništva nezaposlenost je mnogo veći problem (1.172.964 osoba krajem 1988), nego pedesetih godina kada je bio visok priraštaj, a nezaposleno je bilo mnogo manje osoba (45.000).

Nadalje, visok prirodni priraštaj u prvim poslijeratnim godinama utjecao je približno sredinom 60-tih godina na znatno povećanje nezaposlenosti i privremene vanjske migracije. Ali ovakvo kretanje nije se dogodilo samo zbog djelovanja prirodnog priraštaja na strani ponude radne snage, već i zbog istovremenog utjecaja restriktivnih mjera privredne reforme koje su uvjetovale smanjivanje stope zaposlenosti.

U ovom radu govorit ćemo o bitnim demografskim obilježjima i njihovoj povezanosti sa zapošljavanjem.

primljeno travnja 1990.

1. promjene u prirodnom kretanju i starenju stanovništva hrvatske

—> Broj stanovnika ovisi o njegovu prirodnom i mehaničkom kretanju.¹⁾

Prosječni godišnji prirast iz zadnjega međupopisnog razdoblja iznosio je svega 42,1% onoga iz prvog međupopisnog razdoblja (1953-1961), što pokazuje osjetno smanjenje u relativno kratkom vremenu.

Nakon posljednjeg popisa stanovništva (1981) prosječni godišnji prirast još je manji, te iznosi svega 29% onog iz prvoga međupopisnog razdoblja (1953-1961).

1) Imamo dovoljno podataka o prirodnom kretanju stanovništva za kraća vremenska razdoblja, a također i onih s detaljnom raspodjelom tih kretanja prema teritoriju. Mehaničko kretanje (migracije) ne prati se tako detaljno, pa zbog toga ne raspolazemo potpuno točnim podacima.

Prirodni prirast u poslijeratnom razdoblju pada od 11,5‰, koliko je iznosio u 1950-1954, na 5,9‰ u razdoblju 1965-1969, 3,9‰ u vremenu 1978-1981, 2,8‰ u razdoblju 1981-1985. U 1986. prirodni prirast zabilježio je najnižu vrijednost: 1,8‰.

Smanjeni broj novorođenih nakon približno 15 do 20 godina znači smanjen priljev stanovništva u radno-sposobnu dob, što može uvjetovati teškoće u obnavljanju kontingenta aktivnoga i zaposlenog stanovništva, ukoliko je broj osoba koje izlaze iz tog kontingenta veći od broja osoba koje u njega ulaze.

Udio dobnih grupa žena s najvećom potencijalnom plodnošću (fekunditetom) u dobi 20-24 i 25-29 godina smanjio se u razdoblju 1961-1981. sa 32,3% na 31,2%. Smanjio se također udio dobne grupe 30—34 godine sa 16,4% na 14,6%. Tako su promjene u dobnoj strukturi fertilnog ženskog stanovništva, koje obilježavaju u promatranom razdoblju proces starenja, uvjetovale smanjivanje stope nataliteta i fertiliteta.

Razlog takvih kretanja jest znatno smanjivanje nataliteta sa 23,2‰ na manje od 15‰ (1986 — 12,9‰).

Specifične stope fertiliteta u svim dobnim grupama (osim grupe 15-19 godina) pokazale su od 1950. do 1984. prosječnu tendenciju smanjivanja, a upozoravaju da je u svim dobnim petogodišnjim grupama starijim od 30 godina taj pad od 1950. nadalje stalan, dok su u dobnim grupama 20—24 i 25—29 godina zabilježene poslije 1970. godine značajne oscilacije povezane s promjenama u općim stopama nataliteta i fertiliteta.²⁾

Iz usporedbe kretanje broja živorođenih i umrlih u poslijeratnom razdoblju Hrvatske vidljivo je njihovo divergentno kretanje. Dok se broj živorođenih smanjivao, broj umrlih je, prosječno uzevši, lagano rastao, pri čemu je smanjenje broja živorođene djece brže nego povećanje broja umrlih.

Pedesetih godina prosječno trajanje života za muškarce iznosilo je 59,03 godine, da bi naraslo na 65,65 u sedamdesetim godinama, odnosno 66,64 početkom osamdesetih. U istom razdoblju srednje trajanje života za žene raslo je sa 63,20 na 72,33, te konačno na 74,15.

U Hrvatskoj (kao i u većini industrijskih zemalja), stopa reprodukcije stanovništva osjetno je ispod razine nužne za zadržavanje povoljne dobne strukture. Da bi se usporilo starenje stanovništva, nužan je izuzetan i dugotrajan zaokret u stopama fertiliteta.

Budući da podrazumijeva ekonomske promjene, poput promjena u strukturi proizvodnje i potrošnje uvjetovane različitom dobnom strukturom stanovništva, starenje stanovništva može se promatrati kao destabilizirajući činilac u privrednom razvoju (Ujedinjeni narodi, 1956 : 72).

Tako se u Hrvatskoj udio stanovništva starijeg od 65 godina (od 12,2%) približio udjelu koje je staračko stanovništvo imalo 1980. u razvijenim zemljama.³⁾

Proces starenja stanovništva valja posebno analizirati i sa stanovišta društvenih tokova. U Hrvatskoj u vrlo kratkom vremenu od 1981. do 1987. povećao se broj korisnika mirovine za gotovo 20% (sa 446.428 u 1981. na 534.520 u 1987.). To znači da je na 1.000 zaposlenih u društvenom i privatnom sektoru 1981. dolazilo 307, a 1987. već 328 umirovljenika s tendencijom daljnjeg povećanja. Stoga, da bi se mogla zadovoljiti ionako skromna prava miro-

-
- 2) Alica Wertheimer-Baletić (1988: 17) zaključuje da demografski čimbenici fertiliteta nisu u Hrvatskoj u razdoblju 1961—1981. djelovali istovremeno. »Dok je broj žena u fertilnoj dobi (fertilni kontingent) rastao, i sa svoje strane djelovao na rast broja rođenja, starenje tog fertilnog kontingenta djelovalo je u pravcu smanjenja broja rođenja. Uz starenje fertilnog kontingenta bitan dugoročni činilac smanjenja razine reprodukcije stanovništva Hrvatske bile su promjene u specifičnim stopama fertiliteta po dobi.«
  - 3) Na primjer, udio stanovništva starijeg od 65 godina iznosi u Austriji 15,5%, Francuskoj 13,7%, Italiji 13,5%, Švedskoj 16,2%, te u Velikoj Britaniji i Sjevernoj Irskoj 14,9%. (Ujedinjeni Narodi. 1982: 38).

vinsko-invalidskog osiguranja potrebna su dugoročna i povećana izdvajanja iz dohotka svih zaposlenih.⁴⁾

U Hrvatskoj se može očekivati daljnje starenje kako ukupnoga tako i stanovništva u radnoj dobi. Za razliku od zapadnoevropskih zemalja, gdje se stanovništvo može »pomladiti« dolaskom većeg broja radnika na privredni rad (koji su uglavnom dosta mlađi od domicilne populacije), smanjene mogućnosti zapošljavanja kao i teškoće vezane uz privredno-ekonomski razvoj uvelike ograničavaju značajnije buduće imigracije u Hrvatsku.

Većina autora ukazuje da se uslijed starenja populacije javljaju posljedice smanjivanja prilagodljivosti i elastičnosti privrede, budući da se smanjuje neophodna mobilnost između sektora. Jean-Claude Chesnais (1978: 188) istraživanjem je potvrdio pretpostavljenu hipotezu da se zbog povećane starosti zaposlenih povećava apsentizam zbog zdravstvenih problema i smanjuje proizvodnost rada, unatoč tome što se to smanjivanje proizvodnosti uočava tek u radnika poznije dobi, a ublaženo je zbog sve manjeg značenja manualnog rada. Starenje aktivnog stanovništva također usporava poboljšanje kvalifikacijske strukture stanovništva i zaposlenih, kao i prihvaćanje i daljnji razvoj tehničko-tehnoloških inovacija.

U svakom slučaju novi proizvodni oblici, temeljeni na modernim tehnološkim rješenjima kao i novi obrasci rada, koji će dominirati svjetskom (a vjerojatno i našom) privredom početkom trećeg tisućljeća zahtijevat će drukčije radno angažiranje svih zaposlenih. Teško je danas ocijeniti kakve će posljedice imati veći udio starijih osoba unutar stanovništva radne dobi te mogućnosti ponovnog radnog angažiranja ili zadržavanja u svijetu rada osoba koje su već umirovljene ili bi imale pravo na mirovinu. Takve projekcije utoliko su teže što se društvo susreće s nevjerojatnim promjenama za koje pojedini teoretičari kažu da su po svom značenju možda čak veće i značajnije od industrijske revolucije (Kranzberg, 1986: 67).

2. promjene u ekonomskoj aktivnosti stanovništva

Opću aktivnost stanovništva određuju demografske (obujam i struktura ukupnog stanovništva i radnog kontingenta) i ekonomsko-socijalne determinante (granska struktura privrede i ekonomska struktura stanovništva, postojeće potraživanje za radnicima, trajanje opće obaveznog školovanja, zakonska regulativa odgoja i obrazovanja, radno zakonodavstvo te ostali činioци — opći uvjeti rada, diskriminacija prilikom zapošljavanja, tradicije i običaji u pogledu školovanja i zapošljavanja žena) (Wertheimer-Baletić, 1973: 256—258).

Ekonomska aktivnost stanovništva Hrvatske u cijelom poslijeratnom razdoblju kontinuirano opada. Prema popisu iz 1948. bilo je aktivno više od polovine stanovnika SR Hrvatske (51,6%). Poslije toga dolazi do neprestanog smanjivanja udjela ekonomski aktivnog stanovništva u ukupnome, s time da je pad bio najjači u razdoblju 1948—1953 (tablica 1).

4) Ekonomska komisija za Evropu Ujedinjenih naroda uspoređivala je opseg i strukturu izdataka potrebnih za dječje doplatke, troškove školovanja, socijalne i zdravstvene zaštite mladih s troškovima osiguranja mirovina i zdravstvene zaštite starih osoba.

Iako samo aproksimativni, rezultati su vrlo interesantni. Pokazalo se da relativno smanjivanje agregatnih izdataka za djecu i omladinu (uslijed manjeg broja rođene djece) ne kompenzira rast izdvajanja za starije stanovništvo. Neaktivna stara osoba stoji društvu više nego neaktivna mlada osoba. Navedeni jaz sve se više povećava.

Na temelju dugoročne procjene troškova za Francusku (u kojoj je pad nataliteta počeo pred 200 godina) rađenih u istoj studiji, prosječni godišnji neto rast troškova bit će tri puta veći u razdoblju 1980—2020. nego u razdoblju 1980—2000, kao posljedica promjena u dobnj strukturi koje se očekuju tijekom prvog desetljeća idućeg stoljeća (OECD, 1984: 75).

Tablica 1

Ekonomska aktivnost stanovništva Hrvatske

Godina popisa	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Udio aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu (u %)	51,6	47,7	47,0	45,5	46,4

Izvor za godine 1948–1971: Statistički godišnjak SRH za pojedine godine; za 1981: — Ekonomski institut Zagreb: Znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. godine, Osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske Zagreb, 1984, str. 166.

U razdoblju 1971-1981. došlo je do preokreta tendencije smanjivanja opće stope aktivnosti stanovništva, tako da je ona u 1981. porasla na 46,4%. Povećanje ukupne stope aktivnosti prvenstveno je posljedica većeg povećanja aktivnosti žena od smanjivanja stope aktivnosti muškog stanovništva.

Dok je stopa aktivnosti muškog stanovništva padala s 61,4% u 1961. na 55,6% u 1981. (u 1981. podatak se odnosi samo na muško stanovništvo u zemlji), stopa aktivnosti žena rasla je sa 33,8% u 1961. na 35,6% u 1981.

Iako je aktivnost ženskog stanovništva povećana, još su uvijek značajne rezerve radne snage, ponajviše domaćica, koje bi se, uz drukčije uvjete rada i mogućnosti zapošljavanja, mogle aktivirati. Nastojanje ženskog stanovništva da se radno aktivira u uvjetima suženih mogućnosti zapošljavanja stvara u društvu teškoće i napetosti, ali gledano dugoročno, te rezerve radne snage mogu biti koristan izvor kadrova pogotovu u područjima s niskim natalitetom (Wertheimer-Baletić, 1978: 118).

Iako sve socijalističke zemlje bilježe visoke stope ekonomske aktivnosti žena, što je izraz politike zaposlenosti koja pretpostavlja kontinuiranu radnu karijeru žene bez obzira na bračno stanje i broj djece u obitelji (Wertheimer-Baletić, 1973: 291), ipak determinante koje navode McConnell i Brue⁵⁾ za povećanje stope aktivnosti žena u SAD, djeluju i u značajnoj mjeri i kod nas.

Uslijed osjetnog poboljšanja kvalifikacijske strukture zaposlenih žena u svem poslijeratnom razdoblju (tako na primjer prema popisu iz 1981. trećina svih aktivnih osoba s visokim obrazovanjem jesu žene) smanjena je relativna razlika u prihodima između muškaraca i žena (koja nije postojala zbog spolne diskriminacije, već zbog lošije obrazovne i kvalifikacijske strukture ženskog stanovništva). Jugoslavensko društvo u svim svojim temeljnim dokumentima naglašavalo je ravnopravnost muškaraca i žena, te se vrlo brzo (iako naravno ne u potpunosti) promijenio društveni stav o zapošljavanju žena izvan kuće.

Smanjivanje broja djece koje se očituje duži niz godina u Hrvatskoj, sigurno omogućava daljnje povećanje aktivnosti žena izvan kuće.

Broj razvedenih brakova u Hrvatskoj povećao se u odnosu na 1.000 sklopljenih sa 106,3 u 1953. na 195,0 u 1986 (Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1988: 97). To sigurno utječe na veću aktivnost žena izvan kuće, jer ukoliko dođe do raskida bračne zajednice, žena tako unaprijed osigurava svoju ekonomsku egzistenciju.

Izuzme li se razdoblje privredne reforme (1966-1969) te razdoblje ekonomske stabilizacije (od 1980), zapošljavanje u SFRJ i Hrvatskoj kretalo se po visokim godišnjim stopama rasta. To je omogućilo značajno radno angažiranje žena u društvenom sektoru.

■
5) Campbell R. McConnell i Stanley L. Brue (1988: 55–57) navode slijedeće determinante koje su utjecale na promjenu uloge žene u svijetu rada:
— porast relativnih stopa nadnica za žene,
— promjena stavova i namjera,
— rast produktivnosti rada u kući,
— smanjivanje broja djece,
— povećana stopa razvoda,
— rast mogućnosti zapošljavanja.

Koliki je stvarni opseg neaktivnih žena u Hrvatskoj (demografskih rezervi radne snage) može se najbolje uočiti usporedbom stope aktivnosti žena u Hrvatskoj sa zemljama koje bilježe najveće stope aktivnosti žena unutar zemalja OECD-a. Prema zadnjem popisu iz 1981. u Hrvatskoj od ukupne ženske populacije bilo je aktivno 35,6%, što znači da indeks stope aktivnosti žena prema stopi aktivnosti muškaraca (55,6%) iznosi 64,03.⁶⁾

Prilično je teško obrazložiti zašto je aktivnost žena u nas niža nego u zemljama OECD-a. Možda je jedan od razloga nepostojanje (ili nedovoljna primjena) instrumenta zapošljavanja na »part-time« poslovima (dva izvršioaca na jedno radno mjesto) koji se često koristi u razvijenim zemljama.

Može se pretpostaviti da se u budućnosti stope aktivnosti muškaraca neće značajnije smanjivati, jer neće dolaziti do promjena dobne granice za odlazak u mirovinu, ili će se ona čak nešto i povećati (zbog produživanja prosječnog trajanja života, teškoća u osiguravanju potrebnih sredstava za mirovine itd.). Osim toga, u Hrvatskoj su znatno iscrpljene i rezerve poljoprivrednog stanovništva, koje ima veću stopu aktivnosti. Istovremeno, može se očekivati daljnje povećanje stopa aktivnosti ženskog stanovništva prvenstveno zbog veće stope zapošljavanja žena od ukupne stope zapošljavanja u društvenom i privatnom sektoru. Udio žena u ukupnoj zaposlenosti povećan je sa 38,5% u 1978. na 41,0% u 1988.

3. migracije stanovništva

Drugu komponentu kretanja ukupnog stanovništva, koja je širi okvir iz kojeg se formira aktivno stanovništvo, čine migracije. Potražnja za radnom snagom na određenom području utječe na porast broja migranata. Preseljavanje stanovništva kao činilac društvene i proizvodne aktivnosti vrlo značajno usmjerava dinamiku privrednog rasta. Ono utječe na urbanizaciju i tako potiče proizvodnu aktivnost i potrošnju. Stambena i komunalna izgradnja intenziviraju proizvodnju i značajnije uključivanje stanovništva u ukupne privredne i neprivredne djelatnosti, što nadalje utječe na povećano zapošljavanje (Begović, 1975: 159).

Može se ocijeniti da je u pogledu migracija Hrvatska vrlo dinamično, otvoreno područje. Ukoliko se analizira migracijski saldo unutrašnje i vanjske migracije, može se područje Hrvatske u svem poslijeratnom razdoblju ocijeniti kao emigracijsko područje. Tokovi ukupnog iseljavanja iz Hrvatske u druge jugoslavenske republike kao i inozemstvo bili su bročano veći od tokova ukupnog useljavanja.

3.1. međurepubličke migracije

U svim međupopisnim razdobljima više stanovnika doseljavalo se u Hrvatsku nego što je Hrvatska dala drugim krajevima Jugoslavije. Alica Wertheimer-Baletić ističe da su doseljavanja iz drugih jugoslavenskih republika/pokrajina pozitivno utjecala na ukupan porast stanovništva i njegove demografske determinante, kao i na dobnu strukturu stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1988: 28). Povećanje pozitivnog salda međurepubličke migracije u značajnoj mjeri ublažilo nepovoljne učinke vanjske migracije, koja je bila posebno izražajna od sredine šezdesetih do energetske krize 1973/74, kada su vlade zapadnoevropskih zemalja uvele administrativne mjere restrikcije zapošljavanja stranih radnika.

■
6) Prema podacima periodične statistike OECD-a o aktivnom stanovništvu, u Finskoj je godine 1982. od svih žena u radnoj dobi bilo 70,7% aktivnih, te je indeks stope aktivnosti žena prema stopi aktivnosti muškaraca (77,8%) iznosio 90,6. U Švedskoj je stopa aktivnosti žena bilo još i viša (77,6%), ali u odnosu na veću aktivnost muškaraca (88,2%), indeks ovih dviju stopa nešto je niži i iznosi 88,0.

Najveći pozitivni migracijski saldo u međurepubličkim/pokrajinskim migracijama ostvarila je Hrvatska s Bosnom i Hercegovinom, pogotovu nakon 1961.

Međutim, ovakva pozitivna migracijska kretanja, ne mogu se dalje očekivati. Razlozi su prvenstveno demografski, jer Bosna i Hercegovina bilježi nisku stopu nataliteta — 15,6% u 1987 (Statistički godišnjak Jugoslavije, 1988: 438) i ukupnog fertiliteta (1,97% u 1984), što je ispod potrebne razine za jednostavnu reprodukciju stanovništva. Ujedno, ova republika ima visok negativni migracijski saldo sa Slovenijom i Hrvatskom, kao i veliki broj radnika na privremenom radu u inozemstvu (Wertheimer-Baletić, 1988: 29).

Dok se za prirodno kretanje stanovništva Hrvatske još i mogu dati određene projekcije, međurepublička/pokrajinska migracijska kretanja i njihov utjecaj na zapošljavanje gotovo je nemoguće predvidjeti. Razlozi su tome kako u nepoznavanju daljnjeg razvoja Hrvatske, tako i nepoznavanju područja iz kojih radnici migriraju u našu Republiku. Do kraja stoljeća u društvenom sektoru Republike Hrvatske (koji je 1988. zapošljavao 93,3% svih zaposlenih) teško se može očekivati značajniji porast zaposlenosti (u 1988. čak je uslijedio i pad), pa se zbog toga vjerojatno neće ostvariti niti relativno mali predviđeni porast zaposlenosti od 1,7% prosječno godišnje zacrtan u Dugoročnom društvenom planu SR Hrvatske 1986—2000 (Narodne novine broj 7 iz 1986, str. 101). Razlozi su kako u dugotrajnoj privrednoj krizi i smanjivanju akumulacijsko-investicijskih mogućnosti privrede, ali i u ekonomskim i tehnološkim viškovima u postojećoj zaposlenosti koji gotovo da su u prijelazu na tržišno privređivanje i veći problem od otvorene nezaposlenosti.

Nezaposlenost je postala problem na cjelokupnom području Jugoslavije, no ipak je situacija u nerazvijenim republikama i pokrajinama osjetno veća i složenija, te teže rješiva nego u razvijenim. U organiziranom međurepubličkom i pokrajinskom zapošljavanju ne ostvaruju se rezultati koji bi se mogli očekivati. Tokom 1988. u Hrvatskoj je u međurepubličkom i pokrajinskom posredovanju zaposleno 5.206 radnika iz drugih republika, od kojih 5.029 (96,6%) iz Bosne i Hercegovine (Savez SIZ-ova Hrvatske, 1989: 48).

Kako je nezaposlenost daleko najveći problem na Kosovu, njemu je nužno posvetiti veću pažnju. Krajem 1988. na jednoj od 133.182 nezaposlena nisu dolazila niti dva zaposlena u društvenom sektoru (od ukupno 227.131) — (Godišnji prosjek 1987. — Statistički godišnjak Jugoslavije, 1988: 455).

Može se pretpostaviti da će pojačani pritisak na zapošljavanje na Kosovu, s jedne strane, i povećana aktivnost na organiziranom zapošljavanju stanovnika s Kosova, s druge⁷⁾ polučiti rezultate kako u njihovu većem zapošljavanju u našoj Republici tako i u njihovoj većoj spremnosti na zapošljavanje izvan Pokrajine (koje sada prihvaća vrlo mali broj od oko 7.000 nezaposlenih).

Bez veće mobilnosti radne snage na jugoslavenskom prostoru, teško će se moći očekivati značajnije olakšavanje bremena nezaposlenosti u nerazvijenim područjima i dugoročnije zadovoljavanje potreba privrede za radnicima u razvijenim područjima, u kojima će prvenstveno zbog demografskih uzroka, biti pojačan sadašnji kadrovski deficit.

3.2. vanjska migracija i zapošljavanje

U pogledu vanjske migracije i njezina utjecaja na stanovništvo i zaposlenost, potrebno se više osvrnuti na ekonomsku migraciju kako zbog njezina privremenog karaktera tako i zbog velikog broja radnika-migranata. Ona je uslijedila sredinom 60-tih godina, kada je Jugoslavija otvorila granice i omogućila zapošljavanje svojih građana u inozemstvu.

7) U SR Hrvatskoj donesen je Program organiziranog zapošljavanja nezaposlenih osoba iz SAP Kosova, koji je upućen na realizaciju zajednicama za zapošljavanje.

Tako je evropsko tržište radne snage prihvatilo veliki dio nedovoljno zaposlenog, nezaposlenog i zaposlenog stanovništva naše zemlje. To je sigurno ublažilo socijalne potrebe koji bi se dogodili zbog privredne reforme 1965, kojom se željelo društvo orijentirati na intenzivnije privređivanje i razviti zaposlavljene ekonomske, tehničko-tehnološke, organizacijske i druge kvalitativne elemente privređivanja.⁸⁾

Poslije zastoja, izazvanog kratkom recesijom 1967, počinje 1968. najsnažniji migracijski val, koji je dostigao svoju amplitudu 1970-1971. Oko 700.000 jugoslavenskih migranata, uglavnom mladih aktivnih muškaraca, praktično najagilnijeg dijela jugoslavenske radničke klase mahom iz razvijenih područja, našlo se krajem šezdesetih godina na zapadnoevropskom tržištu rada, a mnogi su se drugi spremali da ih slijede. Radilo se o jednoj petini ukupno zaposlenih, a nekoliko godina kasnije o jednoj četvrtini (Mesić, 1987: 13).

Razvijeni dijelovi Jugoslavije stabilizirali su emigraciju nekoliko godina prije zatvaranja evropskog tržišta radne snage, dok su pojačane emigracije iz Bosne, Makedonije i drugih manjih razvijenih krajeva bile 1973-1974. »umjetno« presječene zbog krize nafte.

Popis stanovništva iz 1981. registrirao je smanjenje ukupnog broja radnika u inozemstvu, te je zabilježio 625.065 radnika iz Jugoslavije, što je 7% manje nego 1971. Smanjenje je zapaženo i u Hrvatskoj iz koje je 1981. bilo na radu u inozemstvu 151.619 radnika odnosno 32,5% manje nego 1971.

Već se niz godina smanjuje broj radnika koji se vraćaju s privremenog rada iz inozemstva. Prema evidencijama zajednica za zapošljavanje godine 1980. javilo se 3.935 radnika-povratnika, 1981. 2.932; 1982. još manje, 2.659; 1985. opet manje, 1.713; 1986. 1.335; 1987. 1.246 i 1988. 1.135.⁹⁾

Zajednicama za zapošljavanje ne prijavljuju se svi radnici-povratnici s privremenog rada u inozemstvu, već samo oni koji putem SIZ-ova traže zaposlenje ili žele ostvariti prava na osnovi rada u inozemstvu. Procjenjuje se da se od ukupnog broja radnika koji se godišnje vrati u Hrvatsku oko 1/3 prijavljuje SIZ-ovima za zapošljavanje, dok se ostali vraćaju na svoja poljoprivredna gospodarstva, otvaraju zanatske radionice, ostvaruju mirovinu ili na neki drugi način rješavaju pitanja svog radnog angažiranja, te nisu zainteresirani za posredovanje SIZ-ova za zapošljavanje.

Radnici-povratnici koji se prijavljuju zajednicama za zapošljavanje u Republici Hrvatskoj uglavnom podliježu negativnoj selekciji, odnosno oni su starije dobi i umanjene radne sposobnosti.

Sedamdesetih godina, kada je bio najmasovniji odlazak naših građana na privremeni rad u inozemstvo, većina radnika koji su odlazili bili su nekvalificirani. Dugogodišnjim radom u inozemstvu osposobili su se za obavljanje raznih poslova, stekli vrijedna praktična znanja i iskustva, ali većina nije stekla formalnu kvalifikaciju. Zbog toga u kvalifikacijskoj strukturi povratnika iz inozemstva prevladavaju nekvalificirani i priučeni radnici (profil 1), posebno žene.¹⁰⁾

Daljnja perspektiva vanjske migracije iz Jugoslavije prvenstveno u zemljama Evropske ekonomske zajednice, ovisit će o spletu okolnosti koje uključuju privredna kretanja i mogućnosti zapošljavanja, političke i ekonomske odnose unutar zajednice, spremnost migranata na punu integraciju u imigracijsko društvo a i daljnju budućnost same Jugoslavije i naših odnosa s Evropskom zajednicom.

8) Andre Sapir (1983: 39) pokazao je ekonometrijskim modelom da bi u odsutnosti vanjske migracije, recesija izazvana reformom iz 1965. bila teži teret za privredu, odnosno da bi u slučaju nepostojanja migracija došlo do daljnjeg pada društvenog proizvoda i potrošnje po stanovniku, dok bi stopa nezaposlenosti drastično skočila.

9) Podaci iz Godišnjeg izvještaja Saveza samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje Hrvatske po pojedinih godinama.

10) Krajem 1988. u Hrvatskoj od ukupnog broja evidentiranih povratnika bilo je 58,6% u profilu 1 (NKV, PKV i NSS). Kod žena stanje je još nepovoljnije, u profilu 1 nalazilo se 79,2% radnica (Ferk-Daić, 1989: 8-9).

Mesić i Heršak (1989: 16) dali su tri moguća scenarija budućeg položaja Jugoslavije u procesu evropske integracije koji će se po svemu sudeći nastaviti i nakon 1992. U slučaju autarkičnog razvoja, neprihvatanja tržišne ekonomije, Jugoslavija će se udaljiti od evropske jezgre, sadašnji vanjski migranti neće ni pomišljati na povratak, a izuzetno će se povećati ilegalne emigracije. To će nadalje povratno otežati položaj jugoslavenskih migranata u Evropi, koji će prisijati da rade i za najniže nadnice.

Drugi scenarij mnogo je optimističniji iako nije posve realan. Dobivanje statusa pridruženog člana Evropske ekonomske zajednice i neposredno uključivanje u evropske integracijske tokove vjerojatno bi u kraćem roku pospješilo migracije iz zemlje, ali bi srednjoročno i dugoročno imalo suprotan učinak na vanjsku migraciju.

Ekonomski efekti prestrukturiranja privrede i ulaz dodatnog kapitala u privredu, kako povratnika tako i stranaca, omogućili bi nove perspektive, nove privredne inicijative, nove proizvodne programe, i tako bi motivirali ne samo zadržavanje nego i vraćanje u Jugoslaviju najagilnijih ljudi, koji u nedostatku mogućnosti i perspektive razvoja prvi migriraju.

Treći, srednji, zaobilazni put našeg uključivanja u Evropu Mesić i Heršak vide u regionalnoj suradnji u okviru Radne zajednice Alpe—Jadran koja bi se mogla nadalje dinamizirati u pravcu privredne integracije. U makroregiji postoje potrebne povijesne, sociokulturne, geografske pretpostavke kao i ekonomski interesi, a postojeće političke razlike nisu se pokazale prevelikim zaprekama. Ova suradnja omogućava da se postepeno preko razvijenog i za Evropu spremnijeg dijela zemlje testira korisnost integracije.

4. transfer stanovništva iz poljoprivredne u nepoljoprivredne djelatnosti

Sredinom 50-ih godina došlo je do definitivnog odvajanja od zemlje i sela onih bivših poljoprivrednika koji su se zaposlili u neagrarnim djelatnostima. To je utjecalo i na promjenu karaktera reprodukcije stanovništva: sve veći dio prirodnog priraštaja potječe iz nepoljoprivrednog stanovništva, koji počinje funkcionirati na osnovi samoobnavljanja, a ne tek putem transfera iz poljoprivrede (Mežnarić, 1984: 965).

U Hrvatskoj u svega trinaest godina, od 1948. do 1961. smanjilo se poljoprivredno stanovništvo kako apsolutno sa 2,425 na 1.825 tisuća (Statistički godišnjak SRH, 1974: 18), tako i relativno sa 61,95% na 43,87% ukupnog stanovništva.

U razdoblju od samo deset godina povećao se udio gradskoga u ukupnom stanovništvu sa 30,8% u 1961. na 41,1% u 1971 (Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1974: 19). U idućem međupopisnom razdoblju, 1971–1981, nadalje se povećao i broj osoba koje su stalno živjele u gradovima za 517 tisuća, te je udio gradskog stanovništva iznosio više od polovine ukupnog stanovništva Hrvatske (odnosno 50,8%).¹¹⁾

Tako je u svega 28 godina (od 1953. do 1981) udvostručen udio gradskoga u ukupnom stanovništvu, što je naravno bilo praćeno odgovarajućim smanjivanjem broja stanovnika u ostalim naseljima. Ubrzani proces industrijalizacije, deagrarijacije a kasnije i urbanizacije, izmijenio je iz temelja socio-demografsku strukturu i svukupne društvene vrijednosti.

11) Republički zavod za statistiku: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Dokumentacija 501: Tabela 1—1 Stanovništvo po mjestu popisa prema kategoriji prisutnosti.

Potrebno je upozoriti da je u popisima 1961. i 1971. mjesto rada istovremeno bilo i mjesto stalnog stanovanja, osim u slučaju da se zaposleni svakodnevno vraćao u mjesto svog domaćinstva. U popisu 1981. stalno stanovništvo jednog naselja čine svi stanovnici koji u tom naselju imaju prebivalište (stalno stanuju), a gradsko stanovništvo čini stanovništvo naselja koja su odgovarajućim pravnim aktom ili dogovorom nadležnih društveno-političkih zajednica, važećim u času popisa, utvrđena kao gradska naselja.

U posljednjih dvadesetak godina u ukupnom stanovništvu Hrvatske udio urbanog stanovništva (1961: 31%, 1981: 51%), ostao je manji od udjela nepoljoprivrednog stanovništva (1961: 56%, 1981: 85%). Maria Oliveira-Roca (1987: 56) smatra da se taj raskorak može jednim dijelom objasniti otvaranjem novih radnih mjesta izvan poljoprivrede na području stalnog stanovanja bez popratnih glavnih elemenata urbanizacije, te većim dijelom, povećanjem broja radnika-migranata čije je prebivalište izvan urbanog područja, što se može odraziti na usporavanje useljavanja u veće gradove Hrvatske. Takvu deagrarizaciju Puljiz smatra »polovičnom« — ljudi su se zapošljavali izvan posjeda ali su ostali živjeti na njemu.

»Polovična deagrarijacija je u stvari dala pečat ukupnoj poslijeratnoj transformaciji sela« (Puljiz, 1988: 14). Klasična podjela prema veličini posjeda i posjedovanju tradicionalnih sredstava rada gubi na značenju, a u prvi plan izbija podjela gospodarstava prema zaposlenosti pojedinih članova domaćinstva i njihovim izvorima prihoda.

Na taj način nisu se formirale samo dvije društvene grupe — proletarijat koji živi u gradovima i ne posjeduje zemlju, i klasa malih posjednika — čistih poljoprivrednika, već se javlja i neizdiferencirana grupa koja sudjeluje u oba načina proizvodnje s industrijskim i poljoprivrednim obilježjima.

Proces mijenjanja ekonomske i socijalne strukture stanovništva i pritisci koji se u okolnostima tako razvijenih tokova neminovno javljaju povezani sa širokim frontom investicija (koje su bile uglavnom usmjerene prema otvaranju što većeg broja novih radnih mjesta), imao je ozbiljnih negativnih posljedica u ekstenzivnom zapošljavanju. Navedena kretanja bila su pojačana sa nedovoljno homogenim i nedovoljno stabiliziranim strukturama ukupnoga i aktivnog stanovništva te značajnim zapošljavanjem nekvalificiranoga (prvenstveno poljoprivrednog) stanovništva, što je uvjetovalo nedovoljno efikasno korištenje sredstava rada i slabiji porast produktivnosti rada od mogućeg. To je povratno uvjetovalo niske osobne dohotke i onemogućilo potencijalno definitivno doseljavanje seoskog stanovništva u gradove. Zbog toga je i u razdoblju nakon 1961. povećan u Hrvatskoj broj dnevnih migranata.¹²⁾

Što se tiče budućeg transfera poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti može se ocijeniti da on neće biti značajan kako zbog toga što su u Hrvatskoj iscrpljene rezerve poljoprivrednog stanovništva, a i zbog porasta interesa mladih za ostanak na seoskom posjedu,¹³⁾ (uslijed smanjivanja mogućnosti zapošljavanja u gradovima, ali i poboljšanja standarda života i općeg napretka seoskih područja).

zaključna razmatranja

Po teoriji »optimalne populacije« za svaku zemlju u određenom trenutku, s datim materijalnim izvorima, postoji određeni broj stanovnika koji omogućava maksimaliziranje društvenog proizvoda *per capita*. To znači da je društveni proizvod niži ukoliko zemlja nema dovoljno stanovnika (odnosno zaposlenih), te se ne mogu koristiti svi njezini materijalni izvori. Isto je i s prevelikim brojem stanovnika, jer tada potražnja za radom premašuje ponudu i ne mogu se zaposliti svi koji bi to htjeli (Gillis et al, 1987: 167).

Zbog toga svako razvijeno društvo, u cilju što uspješnijeg društveno-ekonomskog razvitka nastoji upravljati svojim demografskim trendovima, koji

12) Udio zaposlenih koji rade izvan mjesta stanovanja iznosio je 1961. 25% (u Jugoslaviji 26%), a 1981. povećao se na 44,3% (Jugoslavija 36,8%).

13) Brkić i Kušan potvrdili su ovu tezu u longitudinalnom istraživanju u četiri naselja (1988: 27). Oni smatraju da postoje dva osnovna objašnjenja ove pojave: povećanje troškova prehrane u strukturi obiteljskog budžeta i neprestano opadanje realnih osobnih dohoda zaposlenih — kao posljedica dugogodišnje privredne krize. To je dovelo do povećanja naturalne potrošnje u seoskim domaćinstvima, a ujedno do teškoće u zapošljavanju mladih izvan gospodarstva. Tako je potaknut njihov privremeni interes za poljoprivredu kao osnovu egzistencije.

su po svojoj prirodi dugoročni i teško promjenjivi. Jugoslavija je u poslijeratnom razvoju ostvarila značajan napredak, koji se očitovao i na promjenu demografske situacije u zemlji, ali je taj utjecaj bio ipak posredan i poglavito spontan (Wertheimer-Baletić, 1981: 14).

U zemlji se nije provodila dugoročna i konzistentna populacijska politika, i tek kad su demografske determinante postale alarmantne (nizak priraštaj na pojedinim područjima i gotovo »eksplozija« stanovništva na drugim) društvena se pažnja nešto više usmjerila na demografske čimbenike razvoja.

Spona koja najneposrednije povezuje demografsku (populacijsku) politiku s razvojnom jest politika radne snage koja obuhvaća sistem društvenih mjera, kako bi uskladila ponudu i potražnju radne snage agregatno i strukturno, i povećala efikasnost upotrebe radne snage i materijalnih faktora proizvodnje (Wertheimer-Baletić, 1974: 579).

U relativno kratkom razdoblju u politici zapošljavanja (pogotovu u njezinu kvantitativnom aspektu) postignuti su zapaženi rezultati. Ukupan broj zaposlenih u Jugoslaviji povećao se sa 1,73 milijuna u 1952. na 6,87 milijuna u 1987, drugim riječima, broj zaposlenih četverostruko je veći. Povećanje u Hrvatskoj nešto je niže, iako još uvijek veliko. Dok je broj zaposlenih godine 1952. iznosio 477 tisuća, ukupna zaposlenost u 1987. iznosila je 1.627 tisuća radnika (indeks 341). Ovakav značajni porast zaposlenosti imao je i negativnih popratnih posljedica: ekstenzivno zapošljavanje kao rezultat socijalnih pritisaka stanovništva za radnim aktiviranjem, »nagomilavanje« tehnoloških i ekonomskih viškova zaposlenih, što je sve rezultiralo suboptimalnim razvojem, nedovoljnim korištenjem ljudskih i materijalnih resursa, slabim porastom (a u značajnom broju godina padom) proizvodnosti rada itd.

Demografska situacija u Hrvatskoj kao niskonatalitetnom području Jugoslavije, još se početkom 80-ih godina mogla smatrati relativno povoljnom, ali ona to početkom 90-ih sigurno više nije. Daljnje snižavanje nataliteta na ispod 13‰, uz porast mortaliteta na iznad 11‰ ukazuje da je i situacija s pokazateljima prirodnog kretanja vrlo zabrinjavajuća. Do kraja stoljeće, osim toga, u radnu dob ući će manje brojne generacije rođene sedamdesetih i osamdesetih godina, što će nadalje djelovati na snižavanje razine nataliteta.

Migracija stanovništva u cijelosti predstavljala je nepovoljnu komponentu ukupnog kretanja stanovništva Hrvatske. Pozitivni saldo unutrašnje migracije djelomično je ublažio negativan efekt vanjske migracije na razvoj stanovništva Hrvatske.

U vrijeme dugotrajne krize teško se može očekivati zaokret trenda prirodnog kretanja kao i veći opseg povratnih tokova iz inozemstva (u slučaju da se ne promijeni politika zemalja imigracije prema stranim radnicima). To će izazvati nepovoljne posljedice kako po opseg ukupnog stanovništva Hrvatske, tako i pogotovo po njegovu dobnu strukturu. Osjetno će narasti udio staračkoga u ukupnom stanovništvu, te će se povećati već sada nepovoljni koeficijent dobne ovisnosti starih (Wertheimer-Baletić, 1981: 40). Uz zadržavanje ili blago smanjenje stope aktivnosti muškaraca, može se očekivati daljnji porast aktivnosti žena.

Pred politiku radne snage i zapošljavanja postavljat će se kratkoročno i dugoročno vrlo složeni zadaci. Kratkoročni se odnose na nalaženje mogućnosti radnog aktiviranja postojećega povećanog broja nezaposlenih, blago smanjenog kontingenta mladih koji ulaze u radnu dob, zapošljavanje (zasad manjeg broja) migranata iz drugih republika i pokrajina kao i povratak radnika iz inozemstva, te poljoprivrednog stanovništva Hrvatske koje se želi aktivirati u nepoljoprivredi (za koje možemo pretpostaviti da brojčano neće biti značajno). Dugoročni zadaci odnose se na zadovoljavanje potrebe privrede za radnicima, budući da će uslijed demografskih trendova vjerojatno doći do pojačanog deficita za radnicima, pa će biti nužno racionalizirati rad već zaposlenih radnika, zaposliti rezerve radne snage, te konačno međurepubličkom/pokrajinskom imigracijom osigurati potrebne radnike.

literatura

- Begović N.: Zaposlenost i zapošljavanje kao faktori razvoja i privređivanja, *Stanovništvo*, Beograd: Centar za demografska istraživanja, 1975/1976.
- Brkić S. i Kušan V.: Profesionalne aspiracije mladih na selu, *Sociologija sela*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 26/1988, br. 101/102.
- Chesnais J. C.: Age, Productivité et Salaires, *Population*, broj 6, 1978.
- Ferk-Daić D.: Radnici povratnici na evidencijama SIZ-ova za zapošljavanje u SR Hrvatskoj u 1988. godini, Zagreb: Savez samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje Hrvatske, 1989.
- Gillis M, Perkins D. H., Roemer M., Snodgrass D. R.: *Economic of Development*, New York, London: W. W. Norton and Company, 1987.
- Kranzberg M.: The Informatic Age, Evolution or Revolution, *Economic impact* 3, 1986.
- Macura M.: Demografske promjene i zaposlenost, *Ekonomski pregled*, Zagreb, br. 9—10, 1976.
- McConnell R. C. i Brue S. L.: *Contemporary Labor Economics*, McGraw-Hill Book Company, 1988.
- Mesić M.: Migracije i socijalna struktura, *Migracijske teme*, Zagreb: Centar za istraživanje migracija i narodnosti, 1987, br.3.
- Mesić M. i Heršak E.: Evropa, integracija i (jugoslavenska) migracija, *Migracijske teme*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1989, br. 1.
- Mežnarić S.: Unutrašnje migracije u Jugoslaviji i razvoj, *Naše teme*, Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad »Vladimir Bakarić«, 1984, br. 6.
- Maria Oliveira-Roca: Cirkulacija radne snage, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1987.
- Organisation for Economic Cooperation and Development, Working Group on Social Policies: Implications of the aging of population for the labour market, Pariz, 1984.
- Puljiz, V.: Seljaštvo u Jugoslaviji, *Sociologija sela*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 26/1988, br. 99/100.
- Sapir A.: Ekonomska reforma i migracije u Jugoslaviji, *Ekonometrijski model, Rasprave o migracijama*, Zagreb: Centar za istraživanje migracija, Zagreb, br. 81, 1983.
- Zaposlenost, zapošljavanje i djelatnost samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje u 1988, Zagreb: Savez samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje Hrvatske, 1989.
- Ujedinjeni Narodi: The aging of population and its economic and social implication, 1956, sales No. 1958, XIII 2.
- Ujedinjeni Narodi: Demographic Indicators of Countries: Estimates and projections as assessed in 1980, 1982, E—82, XIII 5.
- Wertheimer-Baletić A.: Demografija (Stanovništvo i ekonomski razvitak), Zagreb: Informator, 1973.
- Wertheimer-Baletić A.: Populaciona politika i politika radne snage, *Naše teme*, Zagreb: 1974, br. 4.
- Wertheimer-Baletić A.: Ekonomska aktivnost stanovništva — Demografski aspekti, Zagreb: Školska knjiga, 1978.
- Wertheimer-Baletić A.: Znanstvene osnove populacijske politike SR Hrvatske, Zagreb, 1988.

Predrag Bejaković

Demographic aspects of employment in Croatia

Summary

Many economic and social factors influence the process of employment. The influence of demographic factors is indirect because their effect can primarily be felt in the formation of the labour force, i.e. on the side of supply, whereas their influence on demand can only be felt through a distant feedback process.

This makes them very difficult to isolate and it is almost impossible to quantify their participation in the effects created by all the factors together. At the same time, demographic changes themselves are the result of many social and economic processes and it is difficult to differentiate those that are »purely« demographic from those that are the result of economic and social development.

In Yugoslavia demographic factors are doubtlessly important, but other elements have a stronger influence on the increase of employment and unemployment than demographic factors themselves. Today, for example, unemployment is a far greater problem (1, 172, 964 unemployed at the end of 1988) in spite of the smaller population increase than it was in the fifties, when the population increase was great but there were less unemployed (45,000).

Furthermore, the postwar babyboom resulted, in approximately the mid-sixties, in a great increase of unemployment and an economy of external migration. This, however, was not only the result of the great natural increase of labour supply, but also the result of the restrictive measures of the economic reform which decreased the employment rate at the same time.

This article presents basic demographic characteristics and their connection with employment .

Демографические аспекты занятости в Хорватии

Резюме

На процесс занятости оказывают воздействие многочисленные экономические и социальные факторы, при чем влияние демографических факторов отличается своим косвенным характером и оказывает действие в первую очередь в образовании рабочей силы т. е. на стороне предложения, и на спрос — только путем возвратной совместимости.

Таким образом, его очень трудно изолировать, т.е. почти невозможно точно определить долю его участия в остальных факторах. Демографические изменения в зависимости от общественных и экономических процессов, при чем в них, с большим затруднением можно выделить »чисто« демографические свойства по отношению к последствиям экономического и общественного развития.

Демографические факторы в Югославии имеют бесспорно большое значение, однако влияние остальных элементов на рост занятости и беззанятости сильнее самих демографических факторов. Ныне, иапример, вопреки назначительному приросту населения, незанятость и дальше остается весьма сложной проблемой (в конце 1988 г. 1.172.964 лиц), чем в 50-ые годы, когда отмечался высокий прирост и значительно низкое число лиц без работы (45 тыс.).

Кроме этого, естественный прирост в первые послевоенные годы повлиял в половине 60-ых годов на значительный рост незанятости и хозяйства внешней миграции. Однако, такие движения оказались не только в результате естественного прироста на стороне предложения рабочей силы, но и в результате временного воздействия рестриктивных мероприятий хозяйственной реформы

повлиявшие на снижение стопы
занятости.

В настоящем труде показаны
основные демографические
характеристики и их связь
с процессом занятости.

